

Az elítéltek és az előzetesen letartóztatottak jogállása

A társadalom demokratizálódása, a személyiség és általában az emberi jogok megnövekedett jelentősége szükségszerűen felveti a bűnelkövetők megítélésének újraértékelését. Az elkövetkezendő szabályozásnak nagyobb figyelmet kell fordítania a jogok és kötelességek összefüggéseire, kölcsönhatásaira, és a nemzetközi elvárások szerinti művelésére. De halaszthatatlanná vált ama társadalmi igény kielégítése is, amely minden állampolgári jogot és kötelességet, annak módosítását – így a büntetés végrehajtása miatt is – törvényben kívánja szabályozni.

A büntetésvégrehajtási jogalkalmazás az eddiginél magasabb szintű új periódusához pedig elengedhetetlenül szükséges e jogág tudományos igényű, széles látókörű művelése, elzárkózásának feloldása, a szakmai követelmény és a társadalom figyelmének, aktív együttműködésének felkeltése. A társadalom – a közös cselekvéshez nélkülözhetetlen tisztánlátás érdekében – nem hallgathat szemérmesen erről a „kényelmetlen” produktumáról, bármennyire is szégyenli. Vannak, és továbbra is lesznek bűnelkövetők, akiket meg kell büntetni a többi állampolgár érdekében. Az ítéletben kiszabott joghátrány azonban főként a büntetés, az alkalmazott büntető intézkedés végrehajtása során valósul meg. Az alapvető emberi jogokba főleg ezek végrehajtása során történik a legerőteljesebb beavatkozás. Az elítéltet csak az ítéletben és jogszabályban meghatározott hátrányok érhetik, az általános állampolgári jogi helyzetben bekövetkező változás mértéke a büntetésvégrehajtási jogi helyzet tartalma.

Az elítéltek jogi helyzetének átgondolása, a hatályos rendelkezéseknek a továbbfejlesztés igényével történő áttekintése összhangban kell hogy legyen büntetési rendszerünk fejlődési irányvonalával, az állampolgári jogok fokozott védelmének igényével, hiszen ez a demokrácia kiteljesedésének egyik alapfeltétele. A végrehajtás nem lehet az önkényesség eszköze, mindig a jogszabálynak megfelelően, a törvényesség betartásával kell funkcióját teljesítenie. Csak így biztosítható, hogy az állampolgári jogok korlátozása ne haladja meg a szükséges mértéket, ne lépje túl a büntetés, intézkedés célját.

Az elítéltek jogi helyzete kifejezi az egész büntetésvégrehajtási rendszer lényegét, és egyben szintjelzője a jogállamiságnak. Vitathatatlan, hogy az utóbbiról csak akkor beszélhetünk, ha teljes, minden hatóságra, szerve, állampolgárra, a társadalom minden egyes tagjára kiterjed, így a megbélyegzettekre, az elítéltekre is. Az emberi jogokra vonatkozó és bizonyos büntető anyagi- és eljárásjogi standardokat megállapító nemzetközi jog szerződésekbe foglalt normáit a bv-jogalkotás és -jogalkalmazás során is figyelembe kell venni. Az Egyesült Nemzetek Szervezetében és bizottságainak tevékenysége során állandóan hang-

súlyozzák, hogy a szabadságától megfosztott ember csak azokat a jogait veszti el, amelyekről a jogerős határozat (ítélet) őt megfosztja.

Mindinkább terjed az a nézet, mely szerint az egyes nemzetek morális és kulturális színvonala leginkább attól függ, miként bánnak el azokkal a csoportokkal, emberekkel, akik megszegik a törvényt. Az elítélt a bv-szervekkel büntetés-végrehajtási jogviszonyba kerül. Ez a jogok és kötelezettségek hordozását egyaránt jelenti. Hisz a büntetés végrehajtására, az intézkedés foganatosítására hivatott szerv és a kötelezett közötti viszonyt a jog szabályozza, az csak a jog révén létezik.

Az elítélt jogi helyzetének szabályozása során abból kell kiindulni, hogy „mindint szabad, amit a törvény nem tilt”. Ezt azonban csak a büntetés jellegzetességeivel összhangban lehet értelmezni. A fokozatokat fenn kell tartani; az erőszakos bűnözőket, a súlyos bűncselekmények elkövetőit és a visszaesőket elkülönítetten kell foglalkoztatni. Az új törvényben pontosan meg kell majd határozni az elítéltek magatartásával szemben támasztott követelményeket, a fegyelmező-megelőző intézkedéseket, az ösztönzés eszközeit, a biztonsági követelményeket, a bűncselekmények felderítésére és bizonyítására vonatkozó eljárási szabályokat, az elítéltek egészségügyi és anyagi ellátásának normáit, a munka és balesetvédelmi előírásokat.

A büntetés hatékonyságának az a feltétele, hogy sikerül-e a büntetéssel összefüggő negatív hatásokat pl. az elítélt személyiségének károsodását kizárni vagy legalább a lehető legkisebb mértékűre korlátozni. Épp ezért az állampolgári jogokat csak annyiban szabad csökkenteni, amilyen mértékben ezt a jogszabályi rendelkezések megengedik, amilyen mértékben az elkerülhetetlen.

A büntetés-végrehajtási jog elméletének és gyakorlatának központi kérdése a szabadságvesztésre elítélt jogi helyzete. Hozzá viszonyítva tudjuk értékelni a többi büntetéssel és intézkedéssel sújtott jogi helyzetét is. A szabadság állandóan növekvő értékének nevében meg kell követelni, hogy a szabadságvesztés-büntetésnek igazi, valóságos tartalma csak a szabadság elvonása legyen.

A szabadságvesztés végrehajtása alatt a jogok egy jelentős része szünetel, másik része korlátlanul érvényesül, s végül vannak a korlátozottan gyakorolható jogok. Szünetel a választójog, a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság joga, az egyesülési jog, a személyi szabadság joga, a honvédelmi kötelezettség etc. Az élethez, a testi épséghez, az egészséghez való jogot számos rendelkezés biztosítja. A Bv. tvr. a nemzetközi elvárásoknak megfelelően külön deklarálja az emberi méltósághoz való jogot, előírja az emberséges bánásmódot. A Bv Szabályzat a bv-intézet kötelességévé teszi annak megakadályozását, hogy az elítéltek egymást bántalmazzák, megfélemlítsék, illetve kihasználják.

A törvény előtti egyenlőség elvéből következően – mint minden állampolgár – az elítélt is bírósághoz fordulhat állampolgári jogainak érvényesítése végett. Megilleti a letartóztatottat az egészségügyi ellátás joga; nem érheti hátrány a magyar nyelv nem tudása miatt, jogosult anyanyelvén vagy az általa ismert nyelven megtudni: milyen jogai és kötelezettségei vannak. Személyi tulajdonának védelmét a letétek kezelésére vonatkozó előírások garantálják. A szabadságvesztés-büntetés nem akadályozza annak, hogy örököljön.

A munkájához való jogot és annak megfelelő díjazását kinyilvánítja az Alkotmány és a Bv. tvr., ám a Bv-Szabályzat 60. §. (2) bekezdése szerint büntetés-

végrehajtási érdekből átmenetileg szüneteltethető az elítélt foglalkoztatása. Az átmenet természetesen csak addig tarthat, amíg a munkába állítást akadályozó ok fennáll. Ezek közé sorolható pl. az elítélt végrehajtást veszélyeztető szökési szándéka.

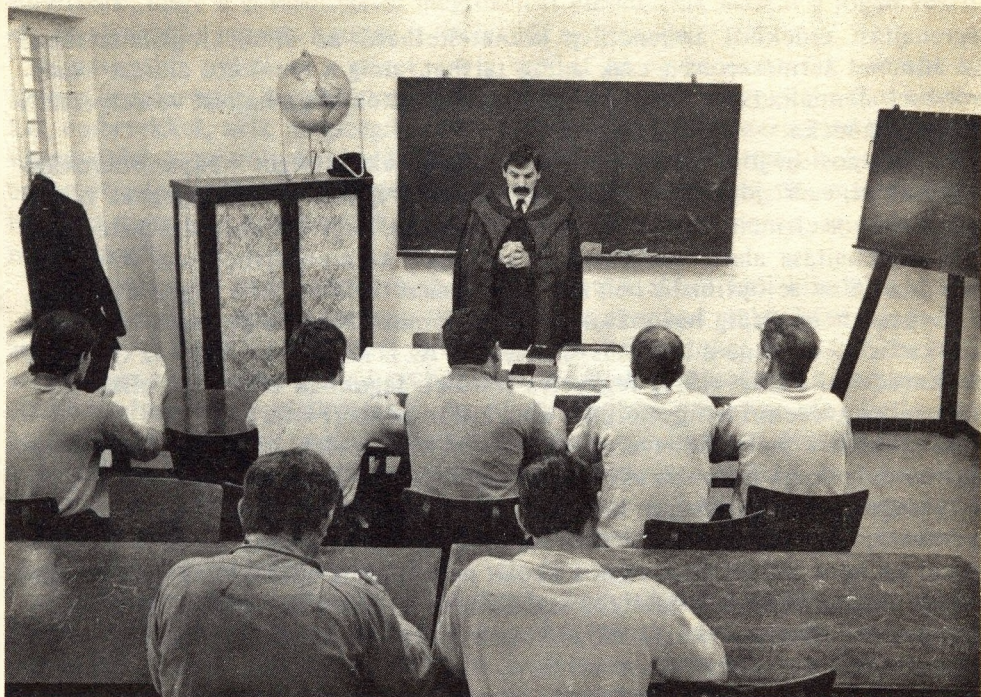
A hatályos bv-jog nem akarta a munkakötelezettséget kényszermunkává süllyeszteni, ezért jogként szabályozta a munkavégzést. A munkajognak persze csak bizonyos elemeit vette át. Komoly probléma, hogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alatti munkavégzés a nyugdíj szempontjából nem vehető figyelembe. S az se optimális helyzet, hogy baleseti ellátás jár a fogvatartottnak, de táppénz nem. Pedig bevonásuk a társadalombiztosításba nemcsak őket, családjukat is megvédené a szociális szükségtől. Az is nonszensz, hogy az Országos Munkavédelmi Felügyelőség fegyveres testületi tagoknak tekinti az elítélteket, és így munkavédelmi felügyeletüket csak külön pénzért látja el.

Az emberhez méltó környezet jogát külön kellene deklarálni. A közegészségügyi hatóságoknak nagyobb ellenőrzési jogkörhöz kellene jutniuk, hogy ne csak az országos parancsnokságon keresztül, annak felkeresésére tevékenykedjenek. Tudnivaló, hogy pl. a művelődéshez való jog egyben kötelezettség is. A 40. életévüket be nem töltött és általános iskolát nem végzett elítélteknek folytatniuk kell tanulmányaikat és a hatályos szabályozás szerint a fogvatartottak megjelenése még az ismeretterjesztő előadásokon is kötelezővé tehető. Sajnos, ami a tudományos és művészi alkotótevékenységet illeti, kiélésére igen korlátozott lehetőségekkel rendelkezik a büntetésvégrehajtás.

A levéltitok tiszteletben tartása a büntetés ideje alatt csak részlegesen érvényesül, hiszen szűrőpróbaszerűen, őrzésbiztonsági okokból időnként célszerű a fogvatartott levelezését ellenőrizni. De mivel a levélváltás Alkotmányon alapuló jog, korlátozása csak törvényen alapulhat. Az ezen felüli megvonás ellen a jogorvoslatot még akkor is garantálni kell, ha a megszorításra biztonsági indokból került sor.

A végrehajtás ténye mit sem változtat azon, hogy az elítélt – ha más bűnügyben is szerepel – akadálytalanul gyakorolhatja a büntetőeljárás törvény szerint az őt megillető jogokat. Polgári jogképessége nincs korlátozva, cselekvőképessége is csak annyiban, hogy bizonyos jogügyeleteit kizárólag képviselője által tudja elintézni. A jogi szabályozásnak ki kell térnie arra, hogy az elítélt – a gazdasági társaságokról szóló törvény alapján – vagyonával, mint külső tag, részt vehessen bizonyos korlátozott felelősségű társaságok tevékenységében. S ha a fogvatartott meg akar jelenni egy bírósági tárgyaláson, akkor ugyanolyan helyzetbe kell hozni, mintha szabad állampolgár lenne. Hiába van szó négy szemközti, illetve hatszemközti pl. válóperes tárgyalásról, a súlyosabb büntetést töltők mellett ott lehet az ór.

A büntetés végrehajtása alatt speciális jogok és kötelezettségek keletkeznek. Ezek átmeneti jellegűek, csak a szabadságelvonás ideje alatt hatályosulnak; ha az elítélt szabadul, akkor aktualitásukat veszítik. Így pl. amíg a fogvatartott ül, addig jogosult elhelyezésre, étellemezésre, ruházatra, egészségügyi ellátásra. Fokozatonként eltérő gyakorisággal levelezhet a hozzátartozóival meg az általa megjelölt és a bv-intézet által jóváhagyott személyekkel. Megilleti a társadalmilag hasznos munka végzésének joga és ennek díja. Adott összeget személyes szükségleteire fordíthat, joga van közérdekű bejelentést tenni, panaszt,

Vallásgyakorlás a bv-intézetben

kérelmet előterjeszteni. Legalább kéthavonként kaphat és küldhet csomagot. A szabadulása utáni letelepedése, a munkába állása érdekében joga van érintkezni, kapcsolatba lépni a munkáltató megbízottjával és a pártfogóval stb.

Ha az elítélt munkájával összefüggésben kár éri, akkor azért az Igazságügyi Minisztérium felel. Vitatott viszont az elítélt kártérítésre kötelező határozat jogi jellege, hiszen ezzel neki egy büntetésvégrehajtási szerv okoz sérelmet. A nyitottabb intézetek, a felügyelet alatt állók körének szűkítése indokoltá teszi a jelenlegi kártérítési felelősség csökkentését. Épp ezért megfontolandó lenne bevezetni jogrendszerünkbe a büntetésvégrehajtási kártérítési felelősség intézményét.

Az állampolgári jogok közül kiemelten foglalkozik a bv-jog az elítélt panaszának és kérelmének intézésével, a közérdekű bejelentéssel és a fogvatartott kártalanításával. Ezek sajátosan érvényesülnek a bv. intézetekben. Szabályozásuk felülvizsgálatra szorul. A büntetésvégrehajtás tevékenységével összefüggő közérdekű bejelentéssel és javaslattal kapcsolatban nem az intézet parancsnokának kellene döntenie, hanem egy független, a törvényességi felügyeletet el látó szervnek, pl. az ügyészségnek.

A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. tv. 6. §-a szerint az egyéni és a közösségi vallásgyakorlást éppúgy lehetővé kell tenni a szociális, az egészségügyi, a gyermek- és ifjúságvédelmi intézményekben, mint a büntetésvégrehajtási intézetekben. Ennek gyakorlati meg-

valósítását a bv-jognak is tartalmaznia kell. A szabad levegőn tartózkodás napi félórás időtartamát a nemzetközi elvárások alapján minimum egy órára fel kell majd emelni.

Az elítélt köteles a szabadságvesztést a büntetésvégrehajtási szervek által meghatározott helyen tölteni, a büntetésvégrehajtás rendjét megtartani, a kapott utasításokat teljesíteni, a kijelölt munkát szakértelmének és képességeinek megfelelően elvégezni, a bv-intézet közösségi életébe aktívan bekapcsolódni, az intézet tisztántartását és ellátását szolgáló munkába díjazás nélkül, alkalmoszerűen részt venni, a tartására fordított összeget megfizetni stb. A bv-intézet életének szinte minden részletére kiterjedő, pontosan megfogalmazott magatartási előírások nélkülözhetetlenek a végrehajtás hatékonysága szempontjából.

Annak a hatásrendszernek, amely alá az elítélt a szabadságvesztés végrehajtása alkalmával kerül, elemét alkotja a büntetést megelőző időszak is. Az előzetesen letartóztatott a büntetőeljárás terheltje és egyben egy zárt közösség fogvartartottja. Jogi helyzete nem azonos az elítélttel, vele szemben ugyanis érvényesül az ártatlanság véelme. Helyes lenne, ha ezt külön deklarálná a bv-törvény. Az előzetes letartóztatás eljárásjogi célból alkalmazott szabadságelvonás és nem büntetés. Az előzetes büntetőeljárás jogai közül általában a védelemhez való jogot, a jogorvoslatra való jogosultságot, no meg az iratok megtekintésének, a beadványok elkészítésének jogát emelik ki.

Az előzetesnek csak azok az állampolgári jogai szünetelnek, amelyeket a jogszabály ilyenként felsorol. Nem kis harc árán került ki ebből a körből a választójog. Az előzetes komoly joghátránnyal bír a társadalombiztosítás terén. Szabadságelvonásának idejére nem jár táppénz, figyelmen kívül hagyják ezt a szolgálati idő kiszámításánál, kivéve, ha a terheltet felmentik a vád alól és megszüntetik a büntetőeljárást. A 30 napot meghaladó előzetes letartóztatás esetén szünetel a nyugellátás és a baleseti nyugellátás egyaránt. Ezt alkotmányjogi szempontból, de szociálpolitikai megfontolásból is felül kellene vizsgálni, hisz alapvetően a családot sújtja.

Az előzetes tehet polgári jogi nyilatkozatot, de vagyontárgyait nem adhatja el addig, amíg a bv-intézet nem értesíti szándékáról az illetékes ügyészt vagy bíróságot. E jogkorlátozás indoka az esetleges hatósági mulasztás pótlása. Az értesítéstől számított 15 napon belül ugyanis ha kell, le lehet foglalnia az előzetes vagyontárgyait. Ezt a büntetőeljárást szolgáló, ugyanakkor személyiségi jogot korlátozó rendelkezést nem a Bv-Szakutatisban kellene rögzíteni, hanem a Be-nek vagy a Bv. tvr-nek kellene tartalmaznia. Egy miniszteri utasítás mellékletében jogképességet felfüggeszteni, akár átmeneti időre is, nem alkotmányos megoldás.

Az előzeteseket majdnem ugyanazok az állampolgári kötelezettségek terhelik, mint a szabadon élőket. Kivételt csak egy-két kötelezettség képez. Így pl. a nem jogerős ítélet meghozatala előtt csak erre irányuló kifejezett kérelmére foglalkoztatható az előzetes a termelő munkában. Ha viszont nem dolgozik az előzetes, akkor mentesül saját eltartása költségeinek fizetése alól. Mindez nem készletti társadalmilag hasznos munkára.

Az előzetesen letartóztatottakat el kell különíteni az elítéltektől, hacsak nem dolgoznak együtt. A közös munka vagy az előzetesnek jelent többletkedvezményt, vagy az elítéltnak többlethátrányt. Az előzetes elhelyezésének speciális

követelménye az állandóan zárva tartott zárkaajtó. A bv-intézetben belül az előzetes csak felügyelet mellett mozoghat. A büntetőeljárás érdekében a fogatósítás módjára nézve az ügyész és a bíró külön is rendelkezhet, azaz további korlátozásokat írhat elő.

Ahol az egyes ember alapjogait korlátozzák, ott a visszaélések ellen védelmet kell nyújtani a legmesszebbmenőkig. A szabadság megvonása, a cselekvési korlát folytán az elítélt és az előzetes rászorul az állam védelmére, gondoskodására. Jogi helyzetüket elemezve megállapíthatjuk: a szabadságjogok szociális jogokká változnak át bizonyos körülmények között.

A társadalmi kibontakozás jelen szakaszában feltétlenül foglalkozni kell az elítéltek jogi helyzetével. A jogállamiság, az emberi jogok tükrében újra kell értékelni jogaikat és kötelezettségeiket.

Dr. Vókó György